

Araştırma Makalesi • Research Article

Tesîra Zimanê Tirkî Li Ser Devoka Serhedê: Wekî Nimûne Milazgirta Mûşê*

Kürtçe'nin Serhat Şivesi Üzerinde Türkçe'nin Etkisi: Muş Malazgirt Ağzı Örneği

Influence of Turkish on Serhed Region Dialect of Kurdish: As a Sample Malazgirt Town of Mus

Kenan Subaşı^{a**}

^a Arş. Gör. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Mardin/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-7744-1646

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 26 Kasım 2020
Düzeltilme Tarihi: 17 Aralık 2020
Kabul Tarihi: 21 Aralık 2020

Anahtar Kelimeler:

Malazgirt
Türkçe'nin Etkisi
Serhat Şivesi
Kürtçe
Asimilasyon

ARTICLE INFO

Article history:

Received 26 November 2020
Received in revised form 17 December 2020
Accepted 21 December 2020

Keywords:

Malazgirt
Turkish Influence
Serhed Dialect
Kurdish Language
Acculturation

AGAHÎYÊN GOTARÊ

Rabirdûya Gotarê:

Dîroka serlêdanê: 26 Mijdar 2020
Dîroka sererastkirinê: 17 Berfenbar 2020
Dîroka pejirandinê: 21 Berfenbar 2020

Keywords:

Milazgirt
Tesîra Tirkî
Devoka Serhedê
Zimanê Kurdi
Pişaftin

ÖZ

Bu araştırmada konuşma pratiği esas alınarak Kürtçe asimilasyonunun bir boyutu ortaya koyuldu. Makalemizde çalışma sahası; Kürtlerin yerleşik olduğu Serhat bölgesinde yer alan Muş ilinin Malazgirt ilçesi seçilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkçenin, Kürtçenin Serhat şivesine olan etkisini Malazgirt örneği ile göstermektir. Araştırma yöntemi, bireylerle diyalog esaslı, yani mülakat tekniğine dayanmaktadır. Yaptığımız mülakatta katılımcıları dört kategoride bölüştürdük. Bu kategoriler yaş, eğitim, cinsiyet ve ikamet yeri olarak tanımlandı. Bu çalışmanın neticesinde Kürtçenin Serhat şivesinin Türkçeye epey maruz kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca göze çarpan sonuçlardan biri de Türkçeye maruz kalan tarafın en çok leksikal alan olduğudur. Gramatikal yani morfolojik, fonolojik ve sentaks bağlamında da ödünç alımların olduğu görülmüş ve dil değişimi başta olmak üzere Kürtçe konuşanların dilinde birçok farklı sonuçları ortaya çıkardığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

We will try to show the assimilation of Kurdish in this study based on the practice of speaking. In this article, Malazgirt town of Muş is located in the Serhed region of northern Kurdish Homeland, is selected such as the area of work. The aim in this study is to shown Turkish influence on this dialect and in this region, by sample of Malazgirt. The research guide, the interview with the people, is just the basis of the origin. This interview occurs in four categories. These categories are classified as age, literate, gender and place of life. As a result of this article, it appears that these dialects are influenced by Turkish language. In addition, one of the most striking results is that the part exposed to Turkish is the most lexical area. It has been observed that there are borrowings in the context of morphological, phonological and syntax.

KURTE

Em ê hêleke asimilasyonê ya Kurdî digel pratîka axaftinê di vê gotarê de pêşkêş bikin. Di vê gotarê de bajarokê Milazgirtê yê li ser bajarê Mûşê ku li herêma Serhedê ya li bakurê Kurdistanê dikeve, wekî qada xebatê hatîye hilbijartin çêbûye, bi nimûneya Milazgirtê bê nîşandan. Rêbaza vekolînê, wekî guftûgoya digel kesên bîngê hatîye girtin. Ev guftûgo di çar kategoriyan de pêk tê; wekî temen, xwendayeti, zayend û cihê jîyanê. Wekî encam di vê gotarê de dixuye ku ev devok di bin tesîra zimanê Tirkî de maye. Herwiha hat dîtin qada ku herî zêde tirkîfike bûye qada lêksikal e. Ji aliyê morfolojîk, fonolojîk û sentaksê ve jî qerzîkirinên berbiçav hene. Di vê xebatê de armanc ew e ku tesîra zimanê Tirkî ya li ser vê devokê û li vê herêma

1. Destpêk

Ziman heyîneke zindî ye. Zindegirtina wî ji sedî nod û neh bi axaftin, xwendin û nivîsina pê çê dibe û helbet di

mecrayên curbicur de wekî di hemû qadên jîyanê, perwerdeyê, kar û hwd. de bi aktîfîkirina wî pêk tê. Zimanê Kurdî li gorî sînorên fermî yên dewletên îroyîn piranî li rojavayê Îranê, bakurê Iraqê, başûr û rojhelatê Tirkîyeyê,

* Bu çalışma, 22-23 Ekim 2020 tarihlerinde Muş Alparslan Üniversitesinde düzenlenen II. Uluslararası Muş Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kenanendo@gmail.com

bakurê Sûrîyê, hin deverên herêma Sovyeta berê û bi taybetî piştî koça navsînori û dersînori li hin bajarên welatên ku navên wan li jorê borîn û li welatên din ên cihanê tê axaftin. Li gorî amarên dawîn li van deverên navborî di navbera sih heta çil milyonî Kurd dijîn (Al, 2016; SDAM, 2019; Akın, 2013: 208). Di vê xebatê de em dê li ser Kurdên li Tirkîyeyê (Kurdên ji Milazgirtê) zûr bibin û di encama politikayên zimanî yên Tirkîyeyê û peywendîya zimanê Tirkî û Kurdî de tesîra Tirkî ya li ser Kurdî bi nimûneyeke teng û herêmî nîşan bidin.

Berî ku em derbasî daneyên xebata xwe bibin, hewce ye em li vir destnîşan bikin ka li Tirkîyeyê zimanê Kurdî di prosesêke çawa re borîye. Çimkî daneyên ku em îroj ghiştinê, bêguman ji serborîya sed salan dirêjtir a Kurdî bêpar û xalî nîne. Herweha divê em nîşan bidin ka sedemên guherîn û piştaftina zimanê Kurdî çi ne.

Pêşî divê em bizanin ku hêj di serdema dewleta Osmanî de di “Kanun-ı Esasî” (Qanûna Esasî) de di xala 18em de fermîkirina zimanê Tirkî di sazî û dezgehên dewletê de û perwerdeya mecbûrî ya pê (Özyurt, 2004: 163-164; Çiçek, 2013: 4) rêlibervekirin û çirûska ewil a vê têgihîştina yekzimanîyê bû. Helbet piştî vê bi taybetî di avakirina Komara Tirkîyeyê de di gel makezagona 1924an ku “Tevhid-i Tedrisat” yek ji xalên wê bû (Akın, 2013: 210; Çiçek, 2013: 17) ku pêşî li perwerdeya di nav medreseyan de girt ku ev derbeya yekem a mezin bû li zimanê Kurdî ket. Çimkî heya wê serdemê Kurdî bi awayekî siruştî li derên Kurdnişîn di nav medreseyan de digel Erebi û Farişî zimanê perwerdeyê bû. Du sal piştî wê, amadekirina “Şark Islahat Raporu” û plan û politikayên nefî û asimilasyona li ser Kurdan û pê re politikayên îskanê¹ yên di wê raporê û raporên piştî wê yên wekî Raporê Seyahata Şerqê ya İsmet İnönü (1935), Raporê Rohhilat (1960) bernamêyên çewisandin, tunekirin û zimankujîya li ser zimanê Kurdî di hewandin (Çiçek, 2013: 5-15). Bi taybetî di çaçoveya îskanê de gundekî 20 kilometre dûrî navçeya Milazgirtê ku navê wî Leter e, di wextê de 300 malên Laz anîne û li wir bi cih kirine. Dîsa çend gundên li ser wê xeta rojhilatê Milazgirtê ber bi rojavayê Kopê yên wekî Yaremîş, Yekmal, Qerâlî bi heman rengî bûn. Herweha gundekî bi navê Xanikê yê di navbera Milazgirt û Xelatê de ye û bicihkirina malên Terekemeyan (Subaşı, 2020) li wir, nîşaneyê wê yekê ye ku devera Milazgirtê jî ji wan planên asimilasyonê para xwe girtîye. Heta hin lêkolîneran ev politika wekî politikayên etnosayda lînguîstîk, zimankujî (linguicide) bi nav kirin (Hassanpour, 2005: 229-236; Skutnabb-Kangas & Bucak, 1994).

Xaleke din a ji vê heleqê bêguman pewerde ye. Em tesîra perwerdeyê ya di piştaftina ziman de wekî gelek lêkolîneran jî tesbît kirîye, dikarin bi du şikilî destnîşan bikin (Keskin, 2014: 346; Zeyneloğlu, Sirkeci & Civelek, 2016; Öpengin, 2011: 102-105; Akın, 2013: 212-218; Balı, 2008: 75-78). Yek jê nebûna perwerdeya bi zimanê zikmakî an jî Kurdî ye ku ev yek hemû şîyanwerfîyên zimanî yên di qada zanistê de lawaz dike, dibetilîne û heta dike. Herweha tesîrê li peywendîya axêverên wî zimanî ya rojane jî dike. Şikilê duyem ê perwerdeyê jî mecbûrîkirina zimanê serdest ango li Tirkîyeyê zimanê Tirkî ye ku ev yek her diçe zimanê yekem ji holê radike û bixwe di şûnê de rûdinê ku di encama wê de rewşên duzimanî, diglosîya, betilîna zimanî,

zelîna zimanî û heta mirîna zimanî pêk tîne (Öpengin, 2011).

Dîsa divê em qala kontakta zimanî bikin ku Kurdî bi gelek zimanan re di temasê de ye û bê şik ev rewş tesîrê li guherîna wî û ji ber ku rewşa Kurdî bi taybetî li Tirkîyeyê bê statû ye, li piştaftin û windabûna wî dike. Îcar ji bilî perwerde û kar û barên fermî yên di sazîyan de warekî temasa zimanê Kurdî û Tirkî li Tirkîyeyê bêtir hatûçûna di nav bajar û gundan, koçberîya li gundan ber bi bajarên û heta koçberîya ji bakurê Kurdistanê ber bi bajarên herêma rojava, behra spî, behra reş û Anadolîya Tirkîyeyê ye. Îroj dema meriv bala xwe didê li gorî hin amaran tenê li Stenbolê qala çar milyon Kurd tê kirin ku ev sedî nod û neh di encama koçberîyê de çûne li wir. Di peywendîya kontakta zimanî de tesîrwergerîna zimanê yekem an jî Kurdî ji yê serdest ango Tirkî di encama koçberîyê de ji aliyê hin lêkolîneran ve hatîye nîşandan (Zeyneloğlu, Sirkeci and Civelek, 2016; Öpengin, 2011: 128; Keskin, 2014: 349) ku sedemeke muhîm a piştaftina ziman dikare bê hesabandin.

Ji bilî xalên me li jorê hejmartin, wekî gelek lêkolîner jî li ser rawestane (Çiçek, 2013: 48-53), hin qadên din hene ku bi taybetî bi nêrîneke asimilasyonîst hatine plankirin ku ev medya, qada rewşenbîrî û dînî, sazîyên îdarî, bazar û leşkerî ne. Di van qadan bi giştî zimanê Tirkî wekî zimanekî ferzkirî ye û lewma bivênevê kesên kurdîxêv ji vê rewşê tesîrên neyînî digirin û piştî demekê betilîna zimanî li cem wan rû dide û ev heya zelîna zimanî diçe.

Çend xalên li jorê ku gelek kesan berî me ew destnîşan kirine, serborîya zimanê Kurdî ya li Tirkîyeyê bi awayekî panoramîk nîşanî me didin. Îcar di vê prosesê qedexekirin, tunekirin û lawazxistina ziman de ku hêj bi dawî nebûye, pir eşkere ye ku zimanê kurdî tesîreke pir nerênî jê girtîye û hê jî ev tesîr dewam dike (Öpengin, 2011: 64-66; Rêbiwar û Oğuz, 2008). Îcar em jî di vê xebatê de li gorî vê rastîyê tev gerîyan û me xwest em rewşa vê tesîra nerênî bi awayekî şênber tenê li navçeyêke biçûk a herêmeke Kurdên li Tirkîyeyê nîşan bidin.

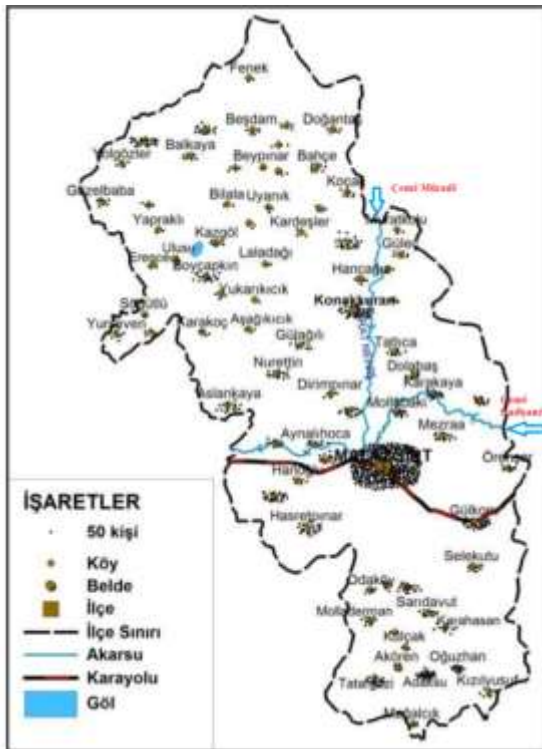
Milazgirt, li gorî sînorenên fermî yên Komara Tirkîyeyê navçeyêke bajarê Mûşê ye û li bakurrojhilatê wê dimîne. Lêbelê ji aliyê erdnîgarî û çandî ve hem gelek ji Mûşê dûr e hem jî zêdetir nêzîkî çanda Kop, Qereyazî, Dutax, Xelat, Panos û Ercişê ye. Ji aliyê eşîr û malbat û xizmayetîyê ve dîsa zêdetir nêzî navçeyên binavkirî ye. Loma bi taybetî di xebata zimanî an jî çandî de nixandînen li gorî sînorenên fermî mimkûn e amar û encamên şaş bigihînin destên me.

Nexşe 1. Lokasyona Navçeya Milazgirtê

¹ Bicihkirin.

Herweha Milazgirt di nav xwe de jî dibe du parçe ku ev bi tesîra çemê Mûradê ye ku di nav xelkê de “alîyê wî alîyê avê”, “alîyê vî alîyê avê” tê binavkirin. Li gorî vê dabeşbûnê qismekî Milazgirtê li alîyê navçeyên Kop, Qereyazî û Dutaxê dikeve û qismekî din jî li alîyê Panos, Xelat û Elcewazê dikeve. Li qismê yekem piranî eşîrên wekî Hesenî, Heyderî, Sipkî, Berazî, Celalî, Memanî, Birûkî, Elmanî, Badîkî û Dimilî berbelav in. Li qismê din bi piranî eşîrên wekî Merxwûrî, Hemdikî, Memanî, Şêx Hesenî, Celalî, Berjêrî û Dimilî belav bûne ku daneyên di lêkolîna me de bi piranî ji qismê duyem hatine berhevkirin (Subaşı, 2020).

Nexşe 2. Li Gorî Çemê Mûradê Dabeşbûna Navçeya Milazgirtê²

Milazgirt bi tevahîya xwe di nav devoka Serhedê de tê nixrandin. Ji bilî hin guherînên fonetîk, tewang û ergatîfî yê biçûk ên di nav eşîran de bi giştî Kurdîya ku tê axaftin, dirûvê devokeke hevpar dide.

Milazgirt bi hebûna xwe ya niha xwedîya 73 gund, 2 bajarok (belde), 19 mezra an jî goman e û li navenda navçeyê jî 12 tax hene. Xisûsiyeteke girîng a Milazgirtê ji bo lêkolîna me ew e ku pir zêde koçberî lê pêk hatîye û koçberîya li wir piranî ber bi bajarên rojavayê Tirkîyeyê çê bûye û qismekî biçûk jî ji gundan ber bi navenda navçeyê çê bûye (Yılmaz, 2016: 1373-1375). Nîşaneyê wê yekê jî ew e ku demografiya Milazgirtê di navbera salên 1980 û 2016an de pir zêde guherîye. Li gorê amarên hejmartina nifûsê ya sala 1980yî Milazgirt di gel gundên xwe xwedîya 49.711 şênî bû, di sala 2000î de ev hejmar bûye 68.990 û di sala 2016an de jî daketîye 52.606.³ Herweha dê di tabloya jêrê de bê dîtin ka hereketa koçkirinê an jî kêmbûn û zêdebûna nifûsê li gundan û li navenda navçeyê bi çi endazeyê pêk hatîye. Axir di rewşeke bi vî rengî de

Milazgirt û dewr û berên wê ji sed salan zêdetir bûye qada polîtîkayên asimilasyonê yê dewletê ku îroj ji alîyê ziman ve em bi rahatî tesîra wan polîtîkayan dibînin.

Tablo 1. Nifûsa Milazgirtê di gel Gundên Xwe di Navbera Salên 1980-2016an de

Sal	Tevavî/Komij	Li Bajêr	Li Dewrûber û Gund
1980 ^[8]	49.711	14.068	35.643
1985 ^[9]	58.879	16.849	42.030
2000 ^[10]	68.990	23.697	45.293
2007 ^[11]	60.263	20.987	39.276
2008 ^[12]	60.086	20.110	39.976
2009 ^[13]	58.645	19.130	39.515
2010 ^[14]	59.276	19.776	39.500
2011 ^[15]	60.010	20.477	39.533
2012 ^[16]	60.261	21.733	38.528
2013 ^[17]	57.937	20.837	37.097
2014 ^[18]	55.804	20.388	35.416
2015 ^[19]	54.112	20.340	33.772
2016 ^[20]	52.606	19.986	32.620

2. Metodolojîya Lêkolînê

Wekî me li jorê jî destnîşan kir, qada lêkolînê bi piranî li hêla Milazgirtê ya çiyayî bû. Lê li gundekî ji alîyê Kopê du beşdarên navsere (22-50 salî), li gundekî li Milê Çiyayê Qertewîne an jî Çemê Badîşanê beşdarekî nûciwan (6-22 salî) û li navenda Milazgirtê jî du beşdarên kal û pîr (50 salî û jortir) di nav beşdarên me de cih girtin. Wekî din beşdarên mayî ji hêla çiyayî ku dikeve hêla Xelat û Elcewazê ne. Lê ji van beşdaran ên ku koçî bajarên rojavayê Tirkîyeyê kirine û zarokên wan li wan bajarên mezin bûne, hene. Bi vî rengî bi giştî em bi 28 beşdaran re ketin peywendîyê û bi rêbaza mullaqata telefonê peyivîn. Ev rêbaz dikeve nav rêbaza wesfî (qualitative) ku bi vê rêbazê dane rasterast ji beşdaran tên wergirtin. Gelek awayên rêbaza wesfî hene û bi taybetî li gorî qadên zanistan mimkûn e ku ji hev cuda jî bibin. Bi taybetî gelek awayên mullaqatan hene ku mullaqata telefonê jî di nav de ye û helbet avantaj û dezavantajên mullaqata telefonê hene (Berg, 2009: 121-123). Lê heya ji me hat bi pirsên xwe me xwest ku beşdar rahat bin wekî di sohbetê rojane û samîmî de bipeyivîn bêyî ku xwe bidin zorê an jî biguherînin. Di serê hemû mullaqatan de ji beşdaran re hat gotin ku di jîyana xwe ya asayî de çawa dipeyivîn, wisa tevbigerin. Jixwe pirsên ku me ji beşdaran pirsîn, bi awayekî siruştî ew xistin halekî asayî. Çimkî di jîyana xwe ya rojane de zêdetir bi çi re mijûl bûbin, pirsên me jî derbarê wan waran de bûne.

Wekî me berê jî destnîşan kir, çend sedemên ku bûne bingeha asimilasyonê hene ku yek jê perwerde bû û di wir de me xwest beşdar wekî xwende û nexwende ji hev cuda bikin. Lê divê em nîşan bidin ku beşdarên zarok (4-6 salî) di vê kategorîyê de nehatin cudakirin, ji ber ku wan hêj dest bi perwerdeyê nekirîye. Herweha sedemek jê koçberî bû ku me li gorî rewşê beşdarên xwe wekî cihê jîyanê; gund û bajêr dabeş kirin. Kategorîyêke din a dabeşkirina beşdaran jî temenê wan bû ku ev jî ferqa nîşan nîşan dide. Çimkî li gorî nîşan temasa ziman cuda dibe. Di kategorîya dawî de jî me beşdar li gorî zayendê wekî jin û mêr cuda kirin ku dîsa tesîrwergerîna ji zimanê Tirkî di her du zayendan de ji hev cuda ye. Bi taybetî di nav civaka Kurdan de jin li gorî mêran kêmtir di temasa zimanî de bûn û hîn heya van salên dawî jî ji hêla rêjeya xwendeyatîyê ve jin di binîya mêran re bûn.

² Ev nexşe ji xebata Murat Yılmaz (2016) hatîye wergirtin û revîzekirin.

³ Ev hejmar li gorî amarên TÜİKê (Türkiye İstatistik Kurumu) hatine dayîn.

Tablo 2. Beşdarên Lêkolînê û Kategoriyên Dabeşkirina Wan

Temên (sal)	Xwendayêfî	Cihê Jfyanê	Zayend
4 – 6	Dest	Gund	Jin
			Mêr
	pê nekirine	Bajar	Jin
			Mêr
6 – 22	Xwenda	Gund Bajar	Jin Mêr Jin Mêr
	Nexwenda	Gund Bajar	Jin Mêr Jin Mêr
22 – 50	Xwenda	Gund Bajar	Jin Mêr Jin Mêr
	Nexwenda	Gund Bajar	Jin Mêr Jin Mêr
50 û zêdetir	Xwenda	Gund Bajar	Jin Mêr Jin Mêr
	Nexwenda	Gund Bajar	Jin Mêr Jin Mêr

Bi vî şikilî me 28 beşdar tesbît kirin û bi wan re yek bi yek bi şikilê mullaqatê peyvîn û paşê me hemû peyvên wan deşîfre kirin. Paşê ji bo ku em tesîra Tirkî ya li ser Kurdîya beşdaran destnîşan bikin, bi taybetî ji aliyê kontakta zimanî (language contact) ve me tehlîla axaftina wan kir.

3. Kontakta Zimanî

Li ser rûyê dinê piraniya civakan êdî pirzimanî ne (Matras, 2009). Bi taybetî bi zêdebûn û lezbûna peywendîya di navbera mirovan de ev rêje zêdetir bûye. Çimkî li gorî Yaron Matras (2009: 41-60) kontakta zimanî dîyardeyeke civakî ye û di civakê de peywendî ji mecbûrî yan bi xwestekî çiqas zêde bibe kontakta zimanan jî ew qas zêde dibe. Li ser vê esasê peywendîya li sazîyên perwerdeyê, ya di kanalên radyo, televîzyon û bi taybetî internet û medyaya civakî de, peywendîya bi rêya koçberiyê çî di navbera bajaran de çî jî di navbera welatan de û tesîra politîkayên zimanî yên dewletan ji bo kontakta zimanî dibin pêkar û sedemên bingehîn (Matras, 2009: 41-60; Zeyneloğlu, Sirkeci & Civelek, 2016; Sarı, 2013: 3-6). Cih û civaka ku kontakta zimanî lê çê bû, bêguman ji aliyê bikaranîna zimanî ya wê civakê ve hin encamên xwemal jî derdixîne holê. Li gorî Matras (2009: 275-315) çêbûna zimanekî nû yan çêbûna jinûve ya zimanekî wekî mînaka “lingua franca” an jî mînaka zimanê Îbranî, çêbûna zimanên melez, zimanên lihevketî, guherîna repertûwara zimanî, guherîna binyatî û gramatîkî ya zimanî û guherîna zimanî (language shift) bixwe çend encamên sereke yên kontakta zimanî ne. Heta em jî li dor xebata xwe pişaftina zimanî dikarin lê bar bikin ku mimkûn e ev di nav guherîna zimanî de bê nixandî.

Li ser esasa ku Matras destnîşan kirîye, me jî di berhevkarîya daneyên xwe de li gorî temen, xwendayêfî, cihê jfyanê û zayendê çar kategori destnîşan kirin. Li gorî me mirov di nav jfyanê de bi van çar xisûsiyetên xwe di nav peywendîyên cuda de ne. Bi taybetî civakên Kurdan li gorî van çar xisûsiyetan bi awayên ji hev cuda bi zimanê Tirkî re peywendî danîne. Mesela zarokên ji şeş salî biçûktir, ji ber

ku hêj dest bi perwerdeyê nekirine, peywendîya wan a bi zimanê Tirkî bi hin rêyên din çê dibe. Loma ji aliyê rêjeya marûzmayîna zimanî ve ji zarokên şeş salî mezintir, cudatir in. Bi heman awayî kesên xwenda û nexwenda, gundî û bajarî, jin û mêr jî ji hev cuda dibin. Mesela di cavakên Kurdan de jin li gorî mêran kêmtir di nav peywendîya sosyal de ne ku ev jî peywendîya zimanê wan ê yekem bi yê duyem re li gorî meran kêmtir dike. Loma me hewce dît ku em li gorî zayendê jî kategorîyek ava bikin û beşdarên xwe wisa ji hev cuda bikin.

Ji bilî sedem û encaman du xalên din ên girîng ên di kontakta zimanî de bêguman guherandina kodan di axaftinê de û qerzkirin e. Di civakên duzimanî de mimkûn e ku carinan ziman bîn têkelkirin û axaftin pêk were. Mesela dema Kurdekî bi Kurdî biaxeve û carinan di navê re derbasî Tirkî bibe û hevokên Tirkî bibêje, dibe mînaka wê. Carinan dibe ku ne bi şikilê axaftinê lê peyv têkilî nav axaftina zimanê yekem bîn kirin. Ji van guherînan re kodguhertin dibêjin. Helbet ev li gorî gelek rewş û sedemên cuda çê dibin (bnr. Matras, 2009: 101-145). Qerzkirin jî dîsa di kontakta zimanî de xaleke muhîm e ku ev hem rêbazeke kêrhatî ye hem jî rêbazeke ziyanker e bo zimanî. Ev jî li gorî Matras (2009: 149-165) dabeşî du serenavan dibe ku yek jê awayên qerzkirinê ye û ya duyem jî hîyerarşîya qerzkirinê ye. Matras awayên qerzkirinê bi sê awayan nixandîye; yek jê peyvên nûjen in û bi piranî teknolojîk û fenî ne û di nav zimanê yekem de tunene û deyn tê girtin ku ev ji bo pêşketina zimanî avantaj e. Ya duyem qerzkirina morfemên bipirestîj e ku ferqa wê zêde ji ya yekem nîne. Mesela dema Kurdîaxêvek, peyveke biyanî ya di zimanê wî de tunebe, ji zimanekî bipirestîj (Îngilîzî) qerz bigire û ji zimanê Tirkî negire, ev awa pêk tê. Awayê qerzkinê ye sêyem digel ku di zimanê yekem de ew leksikon, morfem an binyat hebin jî yan ji ber nezanîna zimanê xwe (ku ev haleteke pişaftinbûnê ye) yan jî ji ber terciheke din ji zimanê duyem an biyanî qerz digire ku ev rêya guherîn û pişaftinê di zimanî de çê dike (2009: 149-153). Serenavê duyem a qerzkirinê hîyerarşîya qerzkirinê ye. Matras li ser kontakta 27 zimanan xebitîye û ew di encamê de gihiştîye rêz û hîyerarşîyeke bi vî rengî (2009: 157): “Navdêr, gihanek > lêker > hevalnav > bangnîşan > hoker > hejmarnav > cînav > gireyên dariştinê > gireyên kişandinê.” Yanî li gorî wî qerzgirtin bi vî rêzê çê bûye ku ev hîyerarşî nêzi hîyerarşîya qerzgirtinê ya di ancama xebata me ye jî. Loma em ê li dor van nêrnan di lêkolîna xwe de kontakta zimanê Kurdî û Tirkî çawa çêbûye û bi kîjan hîyerarşîyê pêk hatîye û bi çî awayê qerzkirin hatine wergirtin di sernavê daneyên lêkolînê de analîz û destnîşan bikin.

4. Daneyên Lêkolînê

Em ê di bin vê serenavê de tehlîla zimanî bikin û em ê bala xwe bidin hêla pişaftî ya leksîkal û gramatîkal û kêmbê ji fonolojîk ku di bin sernavê gramatîkal de em ê ji hêla morfolojîk û kêmbê ji jî hêla sentaksî ve analîza xwe bikin. Herweha piştî ku me nixandîna xwe qedand, em ê wekî nimûne axaftinên çend beşdaran li vir parve bikin da ku di nav peywendîya axaftinê de jî rewşa pişaftinê bê dîtin. Em ê nixandîna xwe li gorî hîyerarşîya qerzkirinê rêz bikin ku ev dê di bin sernavê leksîkal de wekî navdêr > lêker > hejmarnav > hoker, bangnîşan û gihanek rêz bibin. Di bin sernavê gramatîkal de dê wekî gire > ravek bîn rêzkirin. Di

sernavê dawîyê de jî em ê li ser çend xisûsiyêten qerzkirina fonolojîk rawestî.

4.1. Qerzkirina Leksîkal

Di bin vê sernavê de em ê qerzkirina navdêran, lêkeran, hejmarnavan û gotinên din ên têkerên zimanê yên wekî hoker, bangnîşan û gihanekan binirxînin. Ev rêz li gorî hîyerarşîya qerzkirina leksîkal a beşdarên me hatîye danîn.

4.1.1. Navdêr

Qerzkirina navdêran bi du awayan çê bûye ku hin ji wan ji ber ku di ziman de ew navdêr tune, hatine qerzkirin. Awayê duyem jî di gel ku ew peyv heye jî dîsa qerzkirin pêk tê. Li gorî Matras navdêrên bingehîn ên wekî endamên laş, cînav, tevgerên rojane pir kêmtên qerzkirin. Lê dîsa jî mimkûn e ku di wan waran de jî navdêr bînan qerzkirin (2009: 166). Lê qerzkirina navdêrên ku di ziman de tune, wekî dewlemendî tê nixandî.

Her çiqas di Kurdî de gencîneye navdêran hebe jî di bikaranîna pratîk de em dibînin ku beşdarên lêkolîna me di gel navdêrên teknîk, sazîyî û îdarî, perwerdeyî hin navdêrên bingehîn ên jîyana rojane jî ji bîr kirine û di şûna wan de hin navdêrên Tirkî bi cih bûne. Belkî di vê sernavê de xala herî seyr ew e ku hin navdêrên jîyana rojane jî hatine jîbîrkirin. Çimkî wekî berê jî me qal kiribû nebûna perwerdeya bi Kurdî û mecbûrîkirina perwerdeya bi Tirkî, qedexekirina zimanê Kurdî li sazî û îdareyên fermî, herweha nasîna eşyayên teknîk a Kurdan bi rêya zimanê Tirkî mimkûn dîke ku navdêrên di wan waran de bi Kurdî neyên vegotin, herçiqas navên wan di Kurdî de hebin an jî di beramberîya wan de hin navdêr bînan dariştin jî. Lê dema navdêrên wekî “**abê, sıqıntı, ilk, ama, kötü, zaten, yavaş, isteg, kolay** û hwd.” tînan bihîştin, wê gavê meriv bi pişaftinê pir aşkera dihesê. Wekî din venegotina navdêrên teknîk, perwerdeyî û îdarî hêlêke din a pişaftinê nîşan dide ku ew jî qedexekirin, betilandî û kuştina zimanê Kurdî ya di wan waran de ye.

Di encama mûlaqatên me bi beşdarên re hat dîtin ku 141 navdêrên Tirkî hatine gotin. Lê divê em bidin zanîn ku hin ji wan navdêran bi taybetî di warê perwerdeyê û zanistên wekî matematîk û rêzimanê de ne ku bi piranî bi nûciwanên serdema xwendîgehê re hatine axaftin. Em dikarin wan navdêran bi rêzê wiha nîşan bidin:

“Abê, sınıf, ara, bölüm, sıqıntı, qonı, ortam, genelde, gelişim, sağlık, anasınıf, ilk, zorlúx, ama, ilkokul, türkçe, hayat bilgisi, dönem, sürekli, oratoqúl, tekil, çoğul, görüş, ayrı, nesnel, tarafından, kötü, arapça, zaten, yavaş, isteg, olay, ödev, kolay, soru, dil, yakın, sınav, efendim, rehberlik, değişik, fiil, çizim, qol, ileri/geri, kutu, özellik, düğme, aralıx, atölye, lavabo, arqadaş, heywanclıx, tarımcılıx, biçer, ayrı, aile, yolci, muslix, soyadı, öğretmenı, baxım, üniversite, hazırlıx, servis, bati, şofêr/erebecitı, qezanc, uygun, yapı, ilçe, merkez, eğlence, yer, oyun, cadde, gidiş-geliş, axar-yaxıt, bölge, atama, mesleg, tasarım, ekim, sıwax, fayans, qompile, badana, gelecek, evlibün/bekarbün, anegor, alışveriş, toplantı, sorun, daire, inşaat, şube müdürü, qelebalıx, mağaze, epeyce, kelime, iklim, çağdaş, modern, yerli, fırıncı, yer, qanal, kutsallık, kesinlik, özellik, özlük, mutlu, çelik-çomax, qayax, qızax, bilgisayar, iğne, belediye, başqantı,

yoxsul, önem, sax-sol, orgeneral, qezete, gezmax, qız, gün, emekli, yurt dışı, eylül, seferberlik, evlatlıx seçim, geçim, doğru, doxundırıcı, durum, şimdi, daima, yayan, yox, açix, boş, aylıx.”

Dema meriv bala xwe dide van navdêran piranîya wan di zimanê kurdî hene wekî “**abê: kekê/o, sıqıntı: tengası, sağlık: sıhet, ilk: pêşın, ama: lê, türkçe: tirkî û hwd.**” lê dîsa jî Tirkîya van navdêran hatîye tercîhkirin ku ev mînaka ji destçûna gotinê heyî ye. Herweha hin peyvên teknîk ên nû hene ku navdêrên beramberî wan di Kurdî de hatine dariştin wekî “**sınıf: pol, bölüm: beş, qonı: mijar, ortam: dorber, genelde: piranî, gelişim: geşedan/pêşketin, anasınıf: pêşdibistan û hwd.**” bilêvnekirina van navdêran jî nîşaneyê encama qedexeya li ser ziman e (ji her hêlê ve) ku ew jî rêyeke din a pişaftinê ye.

4.1.2. Lêker

Li gorî gelek lêkolînerên rêzimanê lêker hêmana sereke ya hevokê ye ku hevok bêyî lêkerê nivçe dimîne. Yanî mebest û meqseda di nav hevokê de bi lêkerê encam digire û armanc tê cih. Ji ber wê ye ku di ziman de ji aliyê lêkerê ve xurcîkê kê dewlemend be ew zêdetir û bi rahatî dikare hevokan saz bike û her wiha ziman bi vî şiklî asê namîne û rewantir dibe. Çimkî barê hemû hevokê dawîya dawî tê li piştê lêkerê siwar dibe (Tan, 2011: 205; Taş, 2013: 178; Yıldırım, 2012: 81).

Qerzkirina lêkeran a di nav kontakta zimanê de li gorî ku Matras ji Wichmann û Wohlgemuth neqil dîke bi çar awayan çê dibe ku ya yekem: qerzkirina yekser, ya duyem: qerzkirina neyekser, ya sêyem: qerzkirina halê xam, ya çarem: qerzkirina binyata lêkerê ye (2009: 176). Qerzkirina lêkeran di xebata me de bi du awayan xuya dibe. Ew jî qerzkirina neyekser (guherîna hin xisûsiyêten leksîkal morfolojîk e) û qerzkirina binyata lêkerê (lêkerên xwerû vediguherin lêkerên lêkdayî) ye. Kêmtên caran xuya be jî carinan qerzkirina halê xam (lêkera Tirkî rasterast tê kişandin û bilêvkirin) jî xuya dibe ku êdî li wir guherîna zimanê pêk tê. Ew jî bi piranî di beşdarên zarok de xuya dibin û bi taybetî yên li bajêr dijîn.

Dema em berê xwe bi giştî didin bikaranîna lêkeran a beşdarên xwe tê dîtin lawazîya zanîna lêkeran heye. Lewra di axaftinên meseleyên rojane de ku lêkerên bingehîn ên zimanekî tînan vegotin, dîsa jî beşdar di axaftinên xwe de bi giştî 42 lêker bi şiklê pişaftî bi kar anîn. Lêker bi piranî bi awayê lêkdayî jî navdêr û rengdêreke tirkî û lêkerê alîkar a wekî “bün, kirin”ê hatine çêkirin.

Mînak ji bo qerzkirina neyekser:

qolay⁴ + bün: “qolay bün”

özür + dilemiş + kirin: “özür dilemiş kir.”

Carinan di şûna lêkerên xwerû yên Kurdî de dîsa beşdar ji ber ku nehatîye bîrê an jî nezaniye û ji bîr kirîye, bi alîkarîya navdêr û hevalnavên Tirkî lêkerê lêkdayî çê kirîye.

Mînak ji bo qerzkirina binyata lêkerê:

Hilbijartin (hilbijêrin): **seçmiş + kirin:** “seçmiş kin”

⁴ Em dê ji vir şûnde qerzkirinên ji Tirkî wiha stûr û reş nîşan bidin.

Guherandin (biguherîne): **degêş** + kirin: “degêş bike”

Em dikarin 42 lêkerên ku bi vî rengî hatine gotin, li vir rêz bikin:

“**bağimli** bim, **geliştirmiş** bikim, **gêrî** diçe, **sormiş** bike, **çekînmîş** dibe, **başarılı** bûm, Mala me **taşınmış**ê Milazgirê bû, **zorlanmış** dibûm, Mesela evan **tekil ve çoğul diye adlandırılıyor**⁵, **örnek** bidim, **qabûl edilmiş** dibe, **arqadaşlıx qurmîş** kir, **güvenmiş** bê, **soğumîş** bûm, **yardımcı** dibim, **qolay** bû, **sorular** dibêje, **çarpışmış**ê hev bûn, **özür dilemiş** kir, **seçmiş** dibin/seçmiş kin, **halay** dikîşinin, **aramış** dikim, **dönmüş** nebû, **ûğraşmış** dibûn, **degêş** bike, **toplannmış** dibin, **qarışmış** nakim, **geçima/ıdara** xwe bike, **son** bû, **bibe yardımcı**, **anlatmış** bikim, **yaşamış** bûm, **ilgilenmiş** dibim, **çapalamış** dibin, **bülünmüş** dibe, **qarşê** kesî nabin, **haz** hildidim/haz **alıyorum**, **ayırılmış** nedikir, **sarılmış**ê hev dibin, **iş** **ışten** derbas dibe, **dağıtmış** kirin, **ayrılmış** bûm, **geçirmiş** kir.”

4.1.3. Hejmarnav

Li gorî Matras ji ber ku hejmarnav gotinên bingehîn ên zimanî ne, qerzgirîna hejmarnavan mimkûn e ku xerîb xuya be, lêbelê ev yek pêk hatîye. Bi taybetî ew vê rewşê bi mêtîngerîyê ve girê dide (2009: 201). Dema ku em li daneyên lêkolîna xwe dinêrin, em şahidî vê rastîyê dibin. Çimkî hejmarnav her çiqas di kurdî de hebin û pir zindî bin jî di bazirganî, perwerde û karên hesabî de em dibînin ku hejmarnavên Tirkî hatine qerzkirin. Ev yek jî di encama piştaftina zimanê Kurdî ya di van qadan de ye. Çimkî li gorî politikayên zimanî yê Tirkîyê tu hesab û kitabeke fermî, bazarî û sazîyî bi Kurdî çê nabe û divê bi Tirkî be. Loma em ji alîyê bikaranîna hejmarnavan di ziman de digihêjin dîmeneke bi wî rengî ku em ê li jêrê behs bikin.

Bêjeyên ku pê çendanîya navdêran ango tiştan tê ravekirin wekî hejmarnav tînin binavkirin. Hejmarnav ji bêjeyên sereke yê zimanî tînin hesabandin û herweha ev bêje li gorî lêkolînan mimkûn e di hezar salî de herî zêde sedî nozdeh biguherin (Aksan, 2009: 17). Qesda ji bejeyên sereke ew e ku di zimanekî de herî zêde pê tînin axaftin û herî zêde pêwîstiya mirovî bi wan heye. Loma guherîn û windabûna wan zû bi zû pêk nayê. Li gorî lêkolîna me û rewşa beşdarên me ev nêrîn rast derdikeve. Lewra di nav beşdarên me de lawikekî pênc salî ku li bajêr ji dayik bûye û mezin bûye û şîyana fêhmkirina Kurdî ku teqrîben sedî sed ji dest daye, dîsa jî dema me jê xwest ku hejmarên Kurdî bihejmêre, heya hejmara heftan dikaribû bihejmarta. Jixwe jî du sê gotinên wî yê Kurdî yek jê navên hejmaran bû. Îcar dema em bi giştî bala xwe bidin lêkolîna me kirî, hejmartina navên hejmaran bi awayekî serbixwe an jî xwerû pirsgirêk tune. Lê dema ku hejmarnav di gel bêjeyê de din an jî di nav peywenda axaftineke teknîk û perwerdeyî de tînin bilêvkirin, bi piranî vediguherin hejmarnavên Tirkî wekî “bavê min **altmış dört**ê heya **yetmiş beş**ê⁶, lise **bîrê**, ilkokul heya **beşê**, **onlîx**, **yîrmîlix**, **altı** û hwd.” Herweha di gotina dîrokê de bilêvkirina salan pir zehmet bû ji bo beşdarên. Me salên 2012 û 2018an bi

beşdarêkî 16 salî pirsîn ku bi Kurdî ji me re veguhezîne ku ew li gund hatîye dinê û ji 5 salîya xwe şûnde li bajêr mezin bûye û xwenda ye, lê bersiva wî wiha bû: “**iki bin on iki**, **iki bin on sekiz**.” Jixwe ji hêla hejmarnavên rêzîn ve rewşa piştaftî berbelavtir e wekî “**bîrîncî**, eva **üçüncü** jî, **ikinci** dönem, **ikinci** sorî û hwd.”

4.1.4. Çend Hoker, Bangnîşan û Gihanekên ku Pir Berbelav in di Axaftina Beşdarên de

Di nav axaftina beşdarên de mirov carinan pê dihesê ku hin hokar, bangnîşan û gihanekên Tirkî tînin gotin. Ev di nav axaftinan de gelek dubare dibin û loma bûye parçeyek ji zimanê wan. Lê tiştan ku li vir piştaftinê bi me dide hisandin ew e ku ev bêje bi giştî di Kurdî de hene û berbelav in. Herweha heman bêje di Tirkî de jî pir tînin bilêvkirin. Loma piştî demekê wisa dîyar e ku axêverên Kurdî dev ji yê zimanê yekem berdane û ji zimanê serdest ango jî Tirkî wergirtine. Mesela gihaneka “**ama**” hatîye gotin ku di Kurdîya Milazgirtê de di şûna vê de “**lê, lêbelê**” tê gotin. Wekî din bangnîşana “**ya**” pir hatîye dubarekirin. Lê li vir ne bangnîşana ji Erebi hatîye girtin ku di şûna “**ey**”ê de tê gotin (Bedirxan & Lescot, 2012: 274). Di nav axaftina beşdarên de ev bangnîşan ji şewaza axaftina Tirkî hatîye wergirtin. Bo mînak li van her du hevokên jêrê binêrin:

Mînak:

Kurdî: **Ya** apo min zehf dixwest, ez yavaş yavaş soğumîş bûm!

Tirkî:⁷ **Ya** Amca ben çok istiyordum, yavaş yavaş soğudum!

Kurdî: Zehf na **ya**!

Tirkî: Çok değil **ya**!

Lê di zimanê Kurdî ya rojane de di şûna vê bangnîşanê de bi rehetî bangnîşanên wekî “**lo, lê, de, bi rastî, welleh**” tînin gotin. Ji bo ku em di vî warî de rewşa piştaftinê maqûltir bibînin, beşdarên me di nav hevokên xwe de bi çî şikilî ev bêje gotibin, em ê li jêrê çendek ji wan nîşan bidin:

“**Ondan sonra** çûm birinci sinifê.

Ama ez başarılı bûm.

Arapça dersî hebû, ilk bû jî **zaten**.

Em jî cevap didin **işte**.

Başqe tişte tune di gundê me da.

Başqe wisa alternatîfên me tunene.

En ilçên wî yê mezin jî ev in **zaten**.

Di merkeza wî de eglence yerî **sadece** fûar heye.

Paşê **işte** sala din.

Hemû jin bixwe dikin **ya**.

Neyse”

⁵ Mînakek ji bo qerzkirina halê xam ê lêkerê. Zêde xuya nabe û bêtir di beşdarên bîst û du salî biçûktir de xuya dibe.

⁶ Li vir qesda beşdar ji hejmarnavan nîşandana dîrokê ji hêla salan ve ye ango “ji 1964ê heya 1975ê”

⁷ Hevokên Tirkî ji alîyê me ve hatine wergerandin ji bo nîşandana şewaza axaftina Tirkî.

4.2. Qerzkirina Gramatîkal

Li gorî Matras qerzkirina gramatîkal di bin du sernavên giştî de hatîye nirxandin. Yek ji wan bêjeyên ku erkên gramatîk pêk tînin wekî cînav, hoker û binyatên ku pevgerêdana axaftinê pêk tînin (2009: 193-208). Sernavê duyem awayê morfolojîk e ku wê jî wekî morfolojîya dariştinê û morfolojîya kêşanê destnîşan dike (2009: 209-216). Em ê di bin vê sernavê de bi piranî ji aliyê morfolojîya dariştinê ve hin paşgirên ku di axaftina beşdarên me de hatine piştaftin binirxînin. Herweha em ê di pileya hevalnavan û ravekan de çend nimûneyên morfolojîya kêşanê jî nîşan bidin.

4.2.1. Paşgir Wekî Morfolojîya Dariştinê

Kurdî zimanekî xwedî gireyan e. Berevajî Tirkî bêjeyên di Kurdî de hem pêşgir, navgir hem jî paşgir werdigirin û hin ji van erka dariştinê û hin ji van jî hin erkên rêzimanî pêk tînin. Lê li gorî pêşgir û navgiran di Kurdî de paşgir berbelavtir in (Bedirxan & Lescot, 2012: 275-297; Taş, 2013: 26-29). Di vê lêkolîna me de pêşgir û navgirên ku ji zimanê tirkî hatibin wergirtin û gotin tunebûn. Lewra zimanê Tirkî zimanekî paşgireyî ye û mimkûn e ji ber vê taybetîya wî di Kurdî de em rastî rewşeke bi wî rengî nehatin. Lê ji aliyê paşgiran ve em dibînin ku hin paşgirên dariştinê yê Tirkî hatine di şûna yê Kurdî de bi cih bûne an jî hin paşgirên Tirkî hin fonksiyonên zimanê Kurdî xerab kirine û di şûna wan de xwe dane vegotin. Paşgirên dariştinê yê Tirkî yê wekî “-lık, -lı, -li, -sız” di şûna hin paşgir û pêşgirên dariştinê yê Kurdî yê wekî “-î, -dar, bi-, bê-, ne” de hatine gotin wekî “hazirlixî ûnîversîteyê, rehetsiz, nîyetlî, nîşanlî, zorlix, dewamlî, keyîflî, edeletlî, em delalî bûn, nazlî bûn, di seferberlikê da, di wextê rehmetlik Özal da û hwd.”

4.2.2. Pileya Hevalnavan Wekî Morfolojîya Kêşanê

Pileya hevalnavan di Kurdî de wekî paşgirên kêşanê xuya dibin. Loma me wisa guncav dît ku vî sernavê jî di bin morfolojîya kêşanê de binirxînin. Wekî piranîya zimanan di Kurdî de jî du cure pileyên hevalnavan hene. Yek ji van pileya berawirdkirinê ye ku bi paşgira “-tir”ê tê gotin û nivîsîn û pileya din jî pileya berzbûnê ye ku bi du awayan hem bi paşgira “-tirîn”ê tê gotin û hem jî bi bêjeya “herî” tê gotin ku ev bêje tê berî hevalnavan (Bedirxan & Lescot, 2012: 211-214; Rizgar, 2012: 55-57). Di lêkolîna me de beşdar jixwe bi tu awayî pileya berzbûnê bi lêv nekirine û di şûna wê de bêjeya Tirkî ya “en” bi lêv kirîye.

Mînak:

1. **En** îlçên wî yê mezin jî ev in zaten.
2. Çarşîya wî ya **en** meşhûr Fethîye Caddesi heye.

Beşdar di pileya berawirdkirinê de bi du awayî piştaftinê nîşan didin. Yek jê em dikarin bibêjin nîvpiştaftî ku hem paşgira “-tir” a Kurdî hem jî bêjeya Tirkî “daha” di gel hev bo heman hevalnavê gotine wekî “Şehra **daha** zortir e bence.” Awayê din jî paşgira “-tir” a Kurdî bi temamî hatîye rakirin û tenê bi bêjeya Tirkî “**daha**”yê hatîye gotin ku ev zêdetir dixuye di nav axaftina wan de. Ev yek jî nîşan dide ku ev di merheleya entegrasyonê de ye û mimkûn e bi demê re bikaranîna awayê yekem ji holê rabe û wekî pileya

berzbûnê awayê duyem bi tene serê xwe di zimanê Kurdî de bimîne.

Mînak:

1. Ji bo dîne xwe **daha** baximlî bim.
2. Ji bo îslamîyetê **daha** geliştirmiş bikim.
3. Hinek **daha** basît sormiş bike.

Helbet piştaftina di pileyên hevalnavan de nîşaneya piştaftina morfolojîya kêşanê ne. Çimkî du paşgirên ku erka kêşanê radigirin, bi temamî hatîye guhertin. Heta qismen hêleke wê ya sentaksî jî heye ku di Kurdî ev gire tînin piştî hevalnavê û pê ve zeliqandî ne. Lê dema diguhere dibe du bêjeyên serbixwe û tînin berî hevalnavê û ji hevalnavê cuda tînin nivîsandin ku ev jî nîşaneya qerzkirina ji sentaksa zimanê Tirkî ye.

4.2.3. Raveber Wekî Morfolojîya Kêşanê

Ravek bi pevgerêdana du an zêdetir bêjeyan çê dibe. Ev pevgerêdan bi alikariya gireyên ravekê pêk tê ku ew jî li gorî zayend û hejmarê di Kurdî de dibe sê beş û herweha gireyên ravekê li gorî ravekên dîyar û nedîyar ji hev cuda dibin. Lewra di Kurdî de bi giştî şeş gireyên ravekê hene ku sê jê (-a: mê, -ê: nêr, -ên: pirjimar) dîyar in û sê jê (-eke: mê, -ekî: nêr, -ine: pirjimar) nedîyar in. Ravek mimkûn e tenê bi navdêran (zarokên taxê) an jî bi navdêr û hevalnavan (kevîrê reş), navdêr û cînavan (mala min), hevalnav û navdêran (du dikan, wî mîrikî) pêk bînin. Ji bilî ravekên ku ji hevalnav û navdêran pêk tînin, di Kurdî de her dem raveker bêjeya yekem e ku gireya ravekê digire û raveber bêjeya duyem e ku heke navdêr, cînav û hejmar nav be, ditewe (Ji bo agahiyên berfirehtir binêrin: Bedirxan & Lescot, 2012: 72-79; Yonat, 2019: 86-89-113; Taş, 2013: 34-35-72; Yonat, 2020). Heke ev qaîde guherîbe û paşgirên ravekêker ango raveber li gorî zayend û jimarê tîkel bûbin, bi ihtîmaleke mezin ji ber temasa zimanekî din e ku li Tirkîyeyê bi piranî bi tesîra zimanê Tirkî ev pêk tê.

Ravekên ku di jîyana rojane de gelek tînin axiftin, hin ji wan jî hêla beşdarên ve rast hatîye gotin wekî “gundê me, devê makîne, karê min, genimê me, mala xwe, pîrka min”. Lê bi awayekî din ravek hatine çêkirin ku em tê de ravebera piştaftî dibînin. Ev tîkelkirina gireya zayendan e ku ev zêdetir ji ber betilîna zimanê an jî mirîna zimanê ya takekes çê dibe ku di nav beşdarên me de wekî “welata min, îklîmê wî, şekera wî” xuya dibin û bi giştî di axaftina du beşdarên de ev mînak hene. Jixwe Matras dibêje ku piranî rewşên bi vî rengî di kontaktên zimanê yê kemîneyan de çê dibin (2009: 193-194). Yanî guherînen bi vî rengî ji ber serdestbûna zimanê desthilatdar a li ser zimanê kemîneyî pêk tê ku rewşa beşdarên me ji bo vê nêrinê pir guncav e. Ev guherîn jî nîşaneya piştaftina morfolojîya kêşanê ye ku hêj pir kêr xuyaye. Ji bilî vê rewşeke din a piştaftinê di ravekan de heye ku em ê wê di bin sernavê sentaksê de nîşan bidin.

4.3. Qerzkirina Fonolojîk

Li gorî Matras guherîna fonolojîk a di zimanê de bi du awayan çê dibe. Bi taybetî piştî temenekî şûnde ji ber zehmetîya bidestxistina hin dengên nû di kesên navsere de egereke wê guherîna fonolojîk e. Herweha bi piranî dengên zimanê jêgir tînin guherandin. Awayekî guherîne ew e ku rasterast ew deng çawa be wisa bê girtin ku ev mimkûn e

repertûwara dengî ya zimanî dewlemend bike. Çawa ku hin dengên di Erebi de bi rahatî di Kurdî tîn bilêvkin, mîna keke vê rewşê ye. Helbet dibe ku ev bi demê re entegre bûbe û îroj normalîze bûbe. Awayê duyem ew e dema ku bêje û deng derbasî zimanê wergir dibe, li gorî dengên wî zimanê tê guherandin (Matras, 2009: 221-223) ku gelek dengên Tirkî yên derbasî zimanê Kurdî dibin, dikevin vî halî. Lê divê em vê jî destnîşan bikin ku mimkûn e di navbera nîşan de ev biguhere. Nîşên mezin ên ku aşinayê wan dangan nebin, denge zimanê jêgir bi rahatî diguherînin. Lê nîşên biçûktir mimkûn e denge zimanê wergir biparêzin ku di xebata me de mînakên van her du halan jî xuyane.

Hin dengên ku di Tirkî de çawa bin û wisa derbasî nav axaftina beşdarên bûbin di xebata me de wiha derdikevin pêşberî me: “mesela di Türkçeyê da çend heb çoğul isim”, “hevaltîya bîna wî dînemê”, “Yê me sîmf öğretmenî ye, ilkokul öğretmenî.” Ev nîmûne bi piranî di axaftina nîşên nû (bi taybetî yên xwende) yan jî di nav axaftina bajarîyan de tîn dîtin.

Awayê din; dema ku hin bêje tîn qerzkerin, dengên li gorî Kurdî xerîb li gorî Kurdî tîn guhertin û bilêvkin ku di xebata me de nîmûneyên wê bi vî rengî ne: “Tu siqintî yanî di wî qonîyê da tunene”, “Zorlûxên wî jî hebûn”, “Altî”, “Başçe tişte tune di gundê me da”, “daha baximlî”, “zorlîx”, “yêrmîlîx”, “onlîx” û guherandinên bi vî rengî hêj zêdetir in. Çimkî piranîya beşdarên me kurdîaxêv bûn. Loma bivênevê xisûsiyetên dengên zimanê wan ê yekem de zal û bertir be ku ev taybetîyeke siruştî ye.

4.4. Guherîna Sentaksê

Di kontakta zimanî de merheleya dawî li gorî hin lêkolîneran guherîna sentaksê ye (Matras, 2009: 244). Ev yek heke gotin li cih be; ziman jî qidûmê wî dixîne û axaftinê lawaz dike. Di nav axaftina beşdarên me de her çiqas ev rewş pir berbelav nebe jî bi awayên cuda nîmûneyên wê xuya ne.

Mesela yek jê guherandina rêz, peyv û hemû qaîdeyên ravekan e ango rasterast ravekên Tirkî di nav axiftina xwe de bi cih dikin wekî “**emeklî öğretmen, sax sol siyasetî, birinci sîmf, ikinci sorî, quran dersleri, eğlence yerî, rehmetlik Özal, Fethîye caddesi, qan tahlili, oyun parçî, Ersin dayî, Fatih Amca** û hwd.”

Nîmûneyeke din carinan di lêkeran de xuyaye wekî me di beşa lêkeran de jî behs kiribû nîmûneyên wekî “Mesela evan **tekil ve çoğul diye adlandırılıyor.**” Herweha guherîna sentaksa pileya hevalnavan dîsa nîşaneyê pişaftina di vî warî de ye.

5. Encam

Çawa ku di gelek lêkolînan de hatîye peyîtandin, sedemên sereke yên vê pişaftinê çawa ku li gelek deverên din ên Kurdişîn xuya bûye li devera Milazgirtê jî bêguman polîtîkayên zimanî yê welatê Tirkîyeyê ne. Ev wekî qedexekirina ziman (axaftin, xwendin, nivîsîn, guhdarîkirin û weşandin), zimankujîya li ser Kurdî, tunebûna perwerdeya bi zimanê Kurdî, mecbûrîkirina perwerdeya bi zimanê Tirkî, mecbûrîkirina axaftina Tirkî li bazar û hemû sazîyên fermî (nexweşxane, dibistan, şaredarî, wîlayet, leşkergeh, poxtexane û hwd.) û şîrînkirina zimanê Tirkî ji bo Kurdan bi rêya hemû amûrên medyayê yên wekî radyo,

televîzyon, înternet û hwd. diakrin bîn rêzkerin. Di gel vê nebûna kaneke aborî ya zimanê Kurdî, betilandina zimanî ya bi zanetî, piçûkxistina kurdîaxêvan, nebûna hişmendîya zimanî ya kollektîf li cem Kurdan ku bêguman ev jî di encama polîtîkayê dewletê de pêk hat, listina bi demografîyê û hêj gelek sedemên din dikarin bîn hejmartin.

Axir ji axaftina beşdarên û daneyên li ber destên me çend xalên ku derdikevin pêş wiha ne:

Bêje herçiqas bi tirkî bîn bikaranîn jî hin taybetîyên rêzimana kurdî wînda nebûne. Wekî mînaka tewangê: “di birinci sîmfê da, hevaltîya bîna wî dînemê” û mînaka gireya ravekê: “çîzîma min rind bû, olayekî zehf pîs bû, wî dîlê xwe gez kir.” Yanî ji alîyê leksîkal ve her çiqas qerzkerîneke bêserûber hebe jî, ji alîyê sentaksê ve hê jî pişaftineke di hedê leksîkal de xuya neke.

Mijarên ku bi jîyana rojane re eleqedar nebin, bi zorê tîn vegotin. Ji ber kêmasî an jî nezanîna bêjeyan axaftinê çê nabe. Ev yek jî sînorê pişaftina leksîkal radixe ber çavên me. Zanîna zimanî heye lê axaftinê pêk nayê. Mînakên du beşdarên ji bo qiyasê bi vî rengî ne:

H.S.⁸ : Jin – 19 Salî - Xwenda – Gund (maweya axaftinê 7 deqîqe ye)

- Mesela di Türkçeyê da çend heb çoğul isim.

- Sê heb tekil, sê heb jî çoğul hene.

- Mesela evan tekil ve çoğul diye adlandırılıyor.”

Li vir mijareke rêzimana heye ku bi qada perwerdeyê re peywendîdar e. Ji ber ku beşdara me tu perwerdeyê Kurdî nedîtîye, loma di ravekirina mijareke wiha teknik de tûşê zehmetîyan bûye. Heta mijarê baştir dizane lê bi Kurdî herî zêde dikare ev qas rave bike.

Dîsa mîna keke din ji profileke cuda bi vî rengî ye:

S.Y. : Mêr – 51 salî – Xwenda – Bajar (maweya axaftinê 12 deqîqe ye)

- Bi Kurdî çî dibêjin; **haz** hildidim. Yê me **sîmf öğretmenî** ye, **ilkokul öğretmenî**.

- **Meslegek kutsallık** çawa dibêjin.

- **Kesinlikle, Özellikle** van dema.

Beşdarê me di vê sohbetê de xwestîye li ser pişeya mamostetîyê hin bîr û rayên xwe derbirîne. Lêbelê em dibînin ji ber kêmasî û nezanîna bêjeyan tûşî zehmetîyê dibe û ev yek jî betilîna zimanî di wan de çê dike û bê tereddud xwe davêjên ber bextê zimanê Tirkî. Ev rewşeke siruştî ya mirovan e. Çimkî dixwaze xwe herî baş, rewan û maqûl îfade bike.

Ji alîyê lêkeran ve jî pişaftineke berbiçav heye û ev bixwe jî sedemeke din e ku di axaftina Kurdî de beşdarên dixê zehmetîyê. Çimkî dawîya dawî ya ku hevokê dixê dirûvê îfadeyê lêker e. Îcar dema ku axêver lêkerê nizane, mecbûrî yan jî Tirkî qerz dike yan jî xwe nikare îfade bike û radiweste yan jî bi temamî ziman diguherîne û derbasî axaftina Tirkî dibe.

Wekî din xaleke berbelav jî ew e ku yan fonetîka Tirkî hatiye parastin yan jî fonetîka kurmancî li bêjeyên Tirkî

⁸ Ji ber ku me destûra nîşandana navên beşdarên negirt. Em ê li vir tenê herfên serî yên nav û paşnavên wan binivîsin.

hatiye barkirin. Çend mînakên barkirina fonetîka Kurmancî li bêjeyên Tirkî li jêrê ne:

“Tu siqintî yanî di wî qoniyê da tunene.

Zorlûxên wî jî hebûn.

Altî”

Kesên ku fonetîka Tirkî parastine û di nav axaftina xwe de bi halê resen hiştine, bi piranî yan nîfşên nû yên di sîstema perwerdeya Tirkî re derbas bûne yan jî kesên bajarî ne ku bi her awayî marûzê zimanê Tirkî mane.

Bêjeyên derbarê perwerdeyê de bi giştî Tirkî ne. Wekî sedema sereke helbet nebûna perwerdeya Kurdî ye û mecbûriyeta perwerdeya bi zimanê Tirkî ye. Termên nûjen û bi taybetî yên teknîk bi Tirkî ne.

Nîfşa (4-6 salî) û (6-22 salî) zêdetir tûşê bişaftinê bûye. Her çiqas di navbera beşdarên gundî û bajarî de ferqeke berbiçav hebe jî bê guman jî vî emrî nîfşa ku li gundan dijî li ber xetereyê pir cidî ne.

Li gor xala jorê em ê li vir jî nîfşa (4-6 salî) mûlaqatên beşdarê jî bajêr û beşdarê jî gund nîşan bidin ku di beşdarê bajêr de hema hema mirina zimanî ya takekes bi encam bûye ku tenê du pirsên sereke tenê fêhm dike û nikare bersiv bide û hejmaran heta heftan dikare bihejmêre. Beşdara gund digel ku piranîya pirsan têdigehe bersiva hemûyan nikare bide û herwiha xuyaye ku Tirkî jî nivco dizane, lewra hêj dest bi dibistanê nekiriye ku li vir jî gotara Samî Tan (2008: 33-36) ya bi navê “Duzimanî û Du Nivziman” tîne bîra mirov.

Mûlaqatên her du beşdarên zarok (4-6 salî) di gel pirsên min⁹ lê jêrê bi we re parve dikim:

Z.S. : *Jin – 5 Salî – Nexwenda - Gund (maweya axaftinê 8 deqîqe ye)*

“Navê te çi ye? Zeyno

Tu diçî mektebê? Na.

Çend xwişk û birayên te hene? Onur, yekî du heb e. Ewa bi de qardeşim hanê.

Qardeşa te kîjan e? Yekî biçûk.

Çend xalên te hene? Üç. Rıdwan dayî, Ersin Dayî, Fatih Amca.

Baş e Zeyno tu dikarî heya dehan bijmêrî? – Çi? – Sayıyan? – Na, nikarim.

Tu tirkî dizanî? – Na.

Ben bugün uyandım çi ye? – Sabah.

Sen nasılsın çi ye? – İyiyim.

Tu dêya xwe hez dikî yan bavê xwe? – Dêya xwe.

Dêya te çi dide te? – Sakız onlar. Êdî tiştek nade.

Xwarin çi çê dike? – Kek çê dike bi de himm. Êdî hêk çê dike.

Qet heywanên we hene? – Erê heye kûçik. Mezin bi de biçûk.

Tu çûyî ku derê geriyayî? – Ez çûm Milazgirê, Kelê.

Tu xwendinê dizanî? – Na.

Xwendin çi ye? – Nizanim. Nivîsandin çi ye? - ...

Okumak çi ye? – İyi çalışmak. Yazmak çi ye? – Çalışkan olmak.

Seni seviyorum çi ye? – Nizanim.

Baba çi ye? – Babayı çok seviyoruz.

Em jî baba zehf hez dikin çi ye? -

Anne çi ye? – Biz onu çok seviyoruz. – Biz çi ye? - ... Em çi ye? - ...

Tu biçî mektebê tu dixwazî bibî çi? – Öğretmen. – Çima? – İşte.”

Y.A.C. : *Mêr – 5 Salî – Nexwenda – Bajar (maweya axaftinê 7 deqîqe ye)*

Tu çawa yî? - Baş im.

Tu jî ku derê yî? - (Nerelisin-Muş)

Tu jî Mûşê yî? – Evet.

Pirs – Anlamadım.

Navê gundê bavê te çi ye? – Bilmiyorum.

Tu dixwazî biçî mektebê? – Anlamadım.

Hûn li ku derê ne? -

Hûn - ...

Ez - ...

Navê te çi ye? – Ben biliyorum ama unuttum.

Çend peyvên Kurdî dizanî bibêje? Hejmarên kurdî? – yek, du, sê, çar, pênc, şeş, heft, yek, du.

Kırmızı - ...

Siyah -

Ji bo jî holêrakirina pişaftinê wekî pêşniyaz hewce nake listeyeke pir dirêj bê rêzkirin. Wekî di destpêk û encama gotara me de hate nîşandan ku gelek politikayên zimanî yên Komara Tirkîyeyê li dijî zimanê Kurdî hê jî li kar in. Divê demildest ev politikayane bi giştî, berevajî rewşa heyî di nav çarçoveyê qanûnî de di lehê Kurdî de bîn duristkirin û bi her awayî çî qada hukûmetî çî jî jî qada sîvil teşwîq û handan bîn kirin da ku Kurdî jî wekî Tirkî bigihêje rewşa xwe ya asayî. Heke ev tişt neyên kirin mirina zimanî ya kollektîf a Kurdî zêde ne dûr e.

Çavkanî

Akın, S. (2013). *Lêkolînên Zimannasîya Kurdî*. İstanbul: Avesta.

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Al, S. (2016). *Barış ve Çatışma Arasında: Türkiye ve Ortadoğu'da Kürt Sorununu Anlamlandırmak – Şubat/Mayıs 2016 Dîyarbakır – Şanlıurfa – Mardin – Erbil Saha Araştırması Raporu*. İzmir Ekonomi Üniversitesi.

⁹ Em ê pirsên xwe bi reş û stûr nîşan bikin.

- Balı, A. (2008). Bingeha Perwerdehîyê bi Yekzimanî Dest Pê Dike. C. Oğuz & D. Rêbiwar (amd.) *Duzimanî*. İstanbul: Hîvda İletişim, 75-78.
- Bedirxan, C. A. & Lescot, R. (2012). *Kürtçe Gramer*. İstanbul: Avesta.
- Berg, B. L. (2009). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Boston: Allyn & Bacon.
- Çiçek, C. (2013). *Zimanek Çima Tê Qedexekin? Politikayên Zimanî û Rewşa Kurdî li Tirkîyeyê ji Înkare Ber bi Nasîne*. İstanbul: Peywend.
- Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1978-1985*. Bingöl, İ. & Gündoğan, C. (Çev.), İstanbul: Avesta.
- Keskin, M. (2014). Asimilasyon Politikasının Nesiler Üzerindeki Etkisine Bir Örnek. Boztuğ, A. ve Diğerleri (ed.) 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Tunceli Üniversitesi, 343-360.
- Matras, Y. (2009). *Language Contact*. New York: Cambridge University Press.
- Oğuz, C. & Rêbiwar, D. (amd.) (2008). *Duzimanî*. İstanbul: Hîvda İletişim.
- Öpengin, E. (2011). *Rewşa Kurdî ya Sosyolenguîstîk li Tirkîyeyê*. İstanbul: Avesta.
- Özyurt, C. (2004). Osmanlı'da Resmi Ulusçuluk ve Dil Politikası. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 155-165.
- Rizgar, B. (2012). *Uygulamalı Kürtçe Dersleri-DErsên Kurdî*. (2. Baskı), İstanbul: Doz.
- Sarı, İ. (2013). Dil Etkileşimi Bağlamında Ses-Anlam Eşleşmesi ve Türkeçedeki Örnekleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 51, Cilt: VI, Sayı: 1. 1-27.
- SDAM. (2019). *Dünyaya Dağılan Bir Toplum Olarak Kürtler*. Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi.
- Skutnabb-Kangas, T. & Bucak, S. (1994). Killing a Mother Tongue – How The Kurds are Deprived of Linguistic Human Rights. Skutnabb-Kangas, T. & Phillipson, R. (eds.) in Collaboration With Mart Rannut. *Linguistic Human Rights - Overcoming Linguistic Discrimination - Contributions to the Sociology of Language*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 347-370.
- Subaşı, Z. (2020). Hevpeyvîn, 67 Salî, Milazgirt/Şêbo.
- Tan, S. (2008). Duzimanî û Du Nivziman. C. Oğuz & D. Rêbiwar (amd.) *Duzimanî*. İstanbul: Hîvda İletişim, 33-36.
- Tan, S. (2011). *Rêzimana Kurmancî*. (Çapa Berfirehkirî), Stenbol: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Taş, Ç. (2013). *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*. Çapa Duyemîn, Stenbol: Dîwan.
- Yıldırım, K. (2012). *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi: Kurmancî Lehçesi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, M. (2016). Malazgirt İçesi'nin (Muş) Nüfus Coğrafyası. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Ankara, 11(2), 1361-1388.
- Yonat, M. (2019). *Kurmancî Kürtçesi Ağızları Hakkında Sosyolinguistik Bir İnceleme (Muş-Adıyaman-Şırnak Örneği)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Yonat, M. (2020). Di Devokên Kurdîya Kurmancî de Zayenda Rewşên Morfolojik (Mînakên Devokên Bakur, Başûrê Rojhilat û Başûrê Rojavayê). *Mukaddime*, 11(2), 410-445.
- Zeyneloğlu, S. & Sirkeci, I. & Civelek, Y. (2016). Language Shift Among Kuds in Turkey: A Spatial and Demographic Analysis. *Kurdish Studies Journal*. Transnational Press London, 4(1), 25-50.